Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

NAZAR ESHONQUL HIKOYALARIDA KO‘CHIMLAR: POETIK TAFAKKUR VA RAMZIY VOQELIK

Nurmetova Raisa Qudrat qizi
Xalqaro Innavotsion universiteti
O‘zbek filologiyasi va jurnalistika kafedrasi 1-bosqich magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20521423

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek nasrining yirik vakili Nazar Eshonqul hikoyalarida badiiy tasvir vositalari, xususan, ko‘chimlar (trop) ning qo‘llanilishi tadqiq etilgan. Adibning "Maymun yetaklagan odam", "Tobut", "Shamolni tutib bo‘lmaydi" kabi hikoyalari misolida metafora, ramz va majozlarning kognitiv hamda psixologik vazifalari ochib berilgan. Maqolada adib uslubining o‘ziga xosligi, so‘zning ko‘chma ma’nolari orqali inson ruhiyati va ijtimoiy muhit ziddiyatini tasvirlash mahorati ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Nazar Eshonqul, ko‘chim, metafora, ramz, majoz, modernizm, badiiy detal, psixologizm, kognitiv tilshunoslik, "Maymun yetaklagan odam", "Tobut".

O‘zbek tilida troplar turli-tuman ko‘rinishlarga ega bo‘lib ularda bir narsa belgisi ikkinchi narsaga ko‘chiriladi, o‘xshatiladi."Adabiy asarning badiiy qimmatini,ifodaliligini,ekspressivlikni,kuchaytirirish uchun bir narsaning nomini,belgisini ikkinchisiga ko‘chirish yoki so‘zlarni shu maqsadda,umuman ko‘chma ma'noda ishlatilishiga trop deyiladi".[1]

Istiqlol davri o‘zbek adabiyoti tarixida Nazar Eshonqul ijodi alohida hodisa sifatida baholanadi. Adib an’anaviy hikoyachilik qoliplarini buzib, o‘zbek nasriga modernistik ruh va intellektual tahlilni olib kirdi. Nazar Eshonqul hikoyalarining bosh xususiyati — voqelikni tasvirlashda ko‘chimlar (troplar) tizimidan mahorat bilan foydalanishidir. Uning asarlarida metafora, ramz va majoz shunchaki bezak emas, balki asarning ichki mantiqiy o‘zagini tashkil etadi. Olim Ibrohim G‘ofurov ta’kidlaganidek: "Nazar Eshonqul so‘zning ichki qatlamlarida yashiringan ma’nolarni uyg‘otib, ularni ramzlar tiliga aylantira oladigan noyob iste’dod sohibidir"[2]

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi o‘zbek hikoyachiligida kognitiv metaforalar va ramziy obrazlar orqali shaxs ruhiyatini yoritish tamoyillari Nazar Eshonqul ijodida o‘zining cho‘qqisiga chiqqan. Adib nasri o‘quvchidan shunchaki mutolaani emas, balki chuqur intellektual mushohada va "matn osti" ma’nolarini chaqishni talab qiladi.

Nazar Eshonqulning badiiy olami — bu ramzlar va metaforalar olamidir. Adib o‘z hikoyalarida voqelikni shunchaki nusxalamaydi, balki uni qayta quradi. Uning uslubida ko‘chimlar shunchaki bezak emas, balki qahramonning ruhiy parchalanishini, jamiyatning ma’naviy xarobaga aylanishini va vaqtning beshafqatligini ifodalovchi asosiy mantiqiy qurilmadir. Ayniqsa, "Maymun yetaklagan odam" hikoyasida insoniyatning o‘zligidan begonalashuvi asosan makon va buyumlar orqali metaforalashtiriladi.

Adib ijodida san’at asari yoki surat — shunchaki buyum emas, balki ruhning moddiylashgan ko‘rinishidir. Hikoya qahramonining o‘z chizgan suratlariga munosabati orqali uning butun hayotiy inqirozi fosh etiladi. Buni quyidagi parchada yaqqol ko‘rishimiz mumkin:

"...Bu suratlar menga umid qo‘shinlari tashlab ketgan umrning tashlandiq qarorgohlariga o‘xshab tuyuldi. Endi uni shunchaki nomiga maqtashgan bo‘lsa kerak, deb o‘ylay boshladim..."[3]

---

[1]Қўнғуров Р. Узбек тилининг тасвирий воситалари. «Фан» нашриётн. Тошкент, 1977, 13-бет.

[2]G'ofurov I."Hayo va hayot"(Nazar Eshonqul ijodi haqida maqolalar).-Toshkent: ‘’Sharq’’,2010.45-bet

[3] Nazar Eshonqul. Maymun yetaklagan odam (Hikoyalar). – Toshkent: Sharq, 2013. – B. 52.

Mazkur tasvirda Nazar Eshonqul bir vaqtning o‘zida ham harbiy, ham makon metaforasidan foydalanib, qahramonning ichki dunyosini ochib beradi.

Birinchidan, "Umid qo‘shinlari" birikmasi nihoyatda o‘ziga xos kognitiv ko‘chimdir. Muallif insonning ichidagi ishonch va maqsadlarni "qo‘shin"ga qiyoslamoqda. Qo‘shin — bu g‘alaba uchun kurashadigan qudratli kuch. Biroq bu qo‘shinning "tashlab ketishi" — inson irodasining sinishi, uning ruhiy maydonda mag‘lub bo‘lganini anglatadi. Bu ko‘chim qahramonning endi kurashishdan to‘xtaganini anglatuvchi eng oliy nuqtadir.

Ikkinchidan, "Umrning tashlandiq qarorgohlari" o‘xshatishi qahramonning o‘tgan umri mazmunini shubha ostiga qo‘yadi. Qarorgoh — vaqtinchalik makon. Hayotning "tashlandiq qarorgoh"ga aylanishi — bu ruh tark etgan jasad, ma’nosi yo‘qolgan umr timsolidir. Suratlar — bu qahramonning bir paytlar to‘xtab o‘tgan "manzillari" bo‘lib, endilikda ular xarobaga aylangan.

Uchinchidan, ijtimoiy muhitning soxtaligi. Qahramonning "shunchaki nomiga maqtashgan" degan shubhasida jamiyat va ijodkor o‘rtasidagi ulkan uzilish (alienatsiya) yotadi. Bu yerda "nomiga maqtash" — soxta qadriyatlarning ko‘chimidir.

Shunday qilib, Nazar Eshonqul ushbu birgina jumla orqali insonning ijtimoiy va ruhiy inqirozini (eksistensial inqirozni) to‘laqonli tasvirlay olgan. Suratlarning "tashlandiq" deb atalishi — aslida qahramon ruhining tashlandiq holatidir.

"...Muz yo‘lakda qanday yiqilib tushsangiz, bu sovuq chehralarda ham nigohingiz shunday qulab tushar, ho‘mraygan ko‘z qopog‘i qopog‘on it kabi sizni hech qachon o‘ziga yaqinlashtirmasdi..."[4]

’’Tobut’’ hikoyasidan olingan mazkur tasvirda Nazar Eshonqul "shahar-tobut" ichidagi odamlarning ichki dunyosi va ularning bir-biriga bo‘lgan munosabatini psixologik parallelizm va kuchli o‘xshatishlar orqali ochib beradi:

"Muz yo‘lak" va "nigohning qulashi" o‘xshatishi: Adib inson chehrasini "muz yo‘lak"ka qiyoslamoqda. Muz — sovuqlik, hissizlik va xavf ramzi. Odamlarning yuzida biror iliqlik yoki hamdardlik topa olmagan nigoh xuddi muzda sirpangandek "qulab tushadi". Bu ko‘chim jamiyatdagi muloqotning batamom uzilganini, insonlar o‘rtasida tushunish ko‘prigi qolmaganini ifodalaydi.

"Qopog‘on it kabi" o‘xshatishi: Ho‘mraygan ko‘z qovoqlarining "qopog‘on it"ga o‘xshatilishi nihoyatda o‘tkir va zaharxandali tashbehdir. Odatda nigoh — qalbga ochilgan deraza sanaladi, biroq ushbu hikoyada nigoh agressiya va yovuzlik quroliga aylangan. Bu o‘xshatish orqali adib muhitdagi ommaviy dushmanlik kayfiyatini, har bir shaxs o‘z qobig‘iga o‘ralib, atrofdagilarga tish qayrab yashayotganini majoziy tarzda ko‘rsatadi.

"Yaqinlashtirmaslik" ko‘chimi: Bu yerda gap faqat masofa haqida emas, balki ma’naviy to‘siq haqida bormoqda. Nazar Eshonqul bu tasvir orqali personajning ijtimoiy yakkalanishini va shahar odamlari orasidagi "ma’naviy muzlik" davrini fosh etadi.

Ushbu parcha hikoyaning umumiy pafosi bo‘lgan — shaxsning jamiyatda ruhan o‘limi va atrofdagilarning toshbag‘irligi g‘oyasini to‘ldiradi. Nigohning "qulashi" — bu umidning va insoniylikka bo‘lgan ishonchning qulashidir.

’’Yuz yildan beri tersotaliklarning g‘ururi va faxri bo‘lib kelgan, zamonaviy qilib qurilgan ravoqli uylar qarshisida yuzdagi chipqondek qishloqqa ko‘rimsizlik va keksalik bag‘ishlab turgan, noma’lum va mudhish sinoatlarga to‘la qadim qo‘rg‘onni eslatuvchi Bayna momoning uyini xuddi unutishga va yo‘q qilishga mahkum etilgan xotiradek nihoyat buzib tashlashga kirishishdi…’’[5]

Ushbu parcha Nazar Eshonqulning "Shamolni tutib bo‘lmaydi" hikoyasidagi eng markaziy va falsafiy yukka boy tasvirlardan biridir. Bu yerda adib uy obrazini shunchaki bino emas, balki "milliy xotira" va "tarix" tushunchalarining metaforasi sifatida qo‘llagan.

[4] Nazar Eshonqul. Tobut (Hikoyalar). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B. 48.
[5] Nazar Eshonqul. Shamolni tutib bo‘lmaydi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. – B. 12.

"Yuzdagi chipqondek" o‘xshatishi: Bu tashbehda muallif zamonaviy qiyofa kasb etayotgan Tersota qishlog‘i va qadimiy uy o‘rtasidagi estetik nomutanosiblikni ko‘rsatadi. Chipqon — bu tanadagi yot va og‘riqli narsa. Yangilikka intilayotgan, ravoqli uylar qurayotgan olomon uchun qadimiy qadriyatlar va xotira "chipqon"dek xunuk va keraksiz bo‘lib tuyuladi. Bu o‘xshatish orqali adib jamiyatning o‘z o‘tmishiga bo‘lgan bepisandligini zaharxanda bilan fosh etgan.

"Mudhish sinoatlarga to‘la qadim qo‘rg‘on" metaforasi: Uyning "qo‘rg‘on"ga qiyoslanishi uning nafaqat turar-joy, balki sirlarni, ajdodlar ruhini va milliy o‘zlikni asrab turgan himoya devori ekanligiga ishoradir. "Mudhish sinoatlar" birikmasi esa o‘tmishning biz hali anglab yetmagan, sirli va haybatli haqiqatlari mavjudligini anglatuvchi ramziy ko‘chimdir.

"Yo‘q qilishga mahkum etilgan xotira" majozi: Ushbu parchadagi eng kuchli ko‘chim uyni "mahkum etilgan xotira"ga o‘xshatishdir. Uyni buzish — shunchaki g‘ishtni g‘ishtdan ajratish emas, balki insoniyat xotirasini o‘chirish, ildizlarni kesish jarayonidir. "Mahkum etilgan" sifati bu jarayonning muqarrarligini va shafqatsizligini anglatadi.

Nazar Eshonqul hikoyalaridagi ko‘chimlar tizimi adib uslubining asosiy falsafiy-mantiqiy tayanchidir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muallif metafora va ramzlar orqali shunchaki tasvir yaratmaydi, balki inson ruhiyatidagi eksistensial inqirozlarni fosh etadi.

"Umid qo‘shinlari" yoki "yo‘q qilingan xotira" kabi ko‘chimlar shaxsning jamiyatdan begonalashuvi va milliy ildizlarning yemirilishi fojiasini ifodalovchi semantik kalitlardir. Xulosa qilib aytganda, Nazar Eshonqul hikoyalari o‘zbek nasrida badiiy tafakkurning intellektual va ramziy bosqichini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Eshonqul, N. Maymun yetaklagan odam (Hikoyalar to‘plami). – Toshkent: Sharq, 2013.
2. Eshonqul, N. Tobut (Hikoyalar). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Eshonqul, N. Shamolni tutib bo‘lmaydi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004.
4. G‘ofurov, I. Hayo va hayot (Nazar Eshonqul ijodi haqida maqolalar). – Toshkent: Sharq, 2010.
5. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси «Фан» нашриёти, 2008.
6. Ulug‘ov, A. Adabiyotshunoslik nazariyasi (Darslik). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.